

Tri zamke splitske zavičajnosti

Matko Marušić

Katedra za istraživanja u biomedicini i zdravstvu

Medicinski fakultet, Sveučilište u Splitu

matko.marusic@mefst.hr

Sažetak

Zavičajna književnost, a napose ona za djecu, mora poštivati standarde i imati kvalitetu opće književnosti. U Splitu joj prijete tri opasnosti. Prva je pitanje jezika, jer se pod „splitski jezik“ podvlači iskvarena talijanština i jezik ulice. Druga je svjetonazor koji glorificira povijesno vrijeme nerazvijenosti i siromaštva, što je danas ne samo prošlost, nego i kontraproduktivno, napose za mladež. Treća je opasnost divljenje humora koji je grub, prost ili uvrjedljiv. Splitski autori koji pišu o zavičaju trebaju voditi računa o te tri opasnosti i prema njima se postaviti s dužnim oprezom.

Tri zamke splitske zavičajne književnosti

U Splitu sam se rodio i u njemu sam živio do mature. Poslije toga sam dugo živio u Zagrebu, ali Split sam volio tim više. Nakon nekoliko desetljeća vratio sam se raditi i živjeti u Splitu, i tu mi je jako lijepo. Split volim toliko da bih malo kome priznao da mu je ljubav prema tom gradu veća od moje.

To sam naveo kao uvod u ovaj mali prilog raspravi o zavičajnosti u splitskoj dječjoj književnosti, jer moje pisanje nije ljutnja niti njezino prizivanje, nego briga koja proistječe iz ljubavi i pripadnosti, zasniva se na iskustvu, a smjera na budućnost ljudi koji u Splitu žive ili će živjeti.

Zavičajna je književnost lijepa i vrijedna, a vrlo je važna za odgoj djece, za samopoštovanje, identitet i dobrotu. Ono što se može reći za zavičajnost u dječjoj književnosti vrijedi za književnost općenito; dječja je samo osjetljivija i time važnija. No, zavičajna književnost u sebi krije i neke zamke. Tri koje me najviše brinu jesu pitanje jezika, svjetonazora i humora. U Splitu one imaju specifičnosti koje je razmjerno lako prepoznati.

Jezik

Kao autora „Snijega u Splitu“ često me pitaju, kadšto i razmjerno žučljivo, zašto u knjizi nisam rabio „splitske riječi“. To otvara pitanje jezika splitske zavičajne književnosti. Moj je stav tu toliko snažan da ću se poslužiti hiperbolom: ne postoji splitski jezik.

Govor i pisanje na splitski način imaju tri sastavnice: jezik prošlosti, jezik ulice i ikavicu.

Jezik prošlosti u današnjem „splitskom jeziku“ iskvarena je talijanština, proizvod okupacije koja je trajala četiri stoljeća. Pogled u rječnike „splitskih ri(je)či“ ne otkriva izvorne, stare, narodne, hrvatske, a tipično i specifično splitske riječi, nego pretežno krivo zapamćene i krivo izgovorene (dakle i napisane) talijanske riječi (peškarija, koltrina, porat, škuribanda...). To nije moj jezik, ni jezik mojih roditelja, niti moje književnosti. To nije ni talijanski jezik. To su samo tužni tragovi okupacije, zaostalosti i zastoja u kulturnom razvoju.

Druga je sastavnica jezik ulice, koji mnogi zamjenjuju za „tipičan splitski“. Jezik ulice govorni je jezik, koji jest dio kulture i norme, ali on može imati i elemente neznanja i nekulture kojima u književnosti nema mjesta, osim gdjekad u svrhu ocrtavanja uličnosti kojega književnoga lika. On je vrlo sklisko područje i za stručnjake jezikoslovce, a nekmoli za književnike i obične ljude.

Ostaje nam predivna, predraga ikavica, koja jest naša, i ne samo naša; ona je duboko hrvatska, jer se govori i u Bosni i Hercegovini i u Slavoniji i drugdje u Hrvatskoj. I najkonzervativniji jezikoslovci ustraju da je, kao i druge govore hrvatskoga jezika, treba sačuvati i rabiti u književnom jeziku. To zvuči i pametno i plemenito, no u takvim raspravama nema savjeta što taj stav konkretno znači. Znači li to da pisac može pisati „čovik“ umjesto „čovjek“? Kako sada stvari stoje, može – ako ilustrira koju lokalnu osobu, ali ne i u cijeloj knjizi, sustavno. Kad bi se tko i upustio u to da u knjizi od 200-300 stranica uvijek piše „čovik“, zbog kojega razloga ne bi taj svoj stav proširio i na druge, možda i sve druge riječi koje nose takvu razliku? Koji bi onda to jezik bio? Jednakoravnopravan hrvatski književni jezik, splitski, dalmatinski, bosanskohercegovački, slavonski, koji? Ne znam. To nije političko niti nacionalno pitanje, nego znanstveno, jezikoslovno. A na njega je odgovor davno dan.

U zaključku se usuđujem reći ovo: iskvarena talijanština koja je ušla u splitski govor, jezik ulice manje ili više suvremen, pa i velik dio ikavice, ne mogu biti splitski zavičajni jezik, nego samo pametno rabljen način da se ilustrira neki detalj splitskoga govora koji čitatelju posredno prenosi poruku neke splitske specifičnosti.

Svjetonazor

S obzirom na stoljetnu okupaciju, ratove, nerazvijenost, izoliranost i siromaštvo, život u Splitu uvijek je bio tegoban i skučen. Ljudi su radili teške i nelagodne poslove i uvijek su „spajali kraj s krajem“. Takav je život postao nešto normalno, tradicija, naposljetku i nešto lijepo, jer čovjeku koji ga živi život je uvijek lijep. To je uvelike obilježilo i splitsku zavičajnu književnost. U njoj je vrhunac užitka „žmul“ vina i koja slana srdela, jastuk je kamen („stina“), ljubav se ne vraća s mora, tovar je biće za kojim se plaće kao za djetetom, a najljepše pjesme zanosno pjevaju konobi, takoreći smislu života i žarištu sastajanja srodnih duša. Uza sve razumijevanje podrijetla, pa i ljepote takvih nazora, godinu dana prije pridruženja Hrvatske Europskoj Uniji treba jasno reći da su ta vremena zauvijek prošla. Više nema „maloga mista“ i ne treba ga ni biti! Ako već nije, Split će prije ili poslije biti predivan europski grad, poštovat će vremena u kojima

se živjelo skućeno, siromašno i neprosvijeceno, ali krenut će putovima gdje životi ljudi ne ovise o zdravlju domaćih životinja nego o stupnju usvojenosti europske izobrazbe i kulture. Takva zavičajna književnost već je povijest književnosti, ali to ne znači da će naša buduća zavičajna književnost zato biti manje lijepa i vrijedna.

Humor

U Splitu se humor jako cijeni, a poznat je i izvan gradskih granica. Zato je prirodno da se pojavljuje i u zavičajnoj književnosti, upravo u funkciji obilježja života kojega se sjećamo i koji živimo. No, s humorom ima velikih problema, o kojima nije provedena ni usmena niti pisana stručna rasprava.

Prvo, svaki humor koji nije jako dobar, zapravo je jako loš. Nedovoljno duhovit, grub, prost, uvredljiv ili bolan humor prava je suprotnost namjeni i filozofiji humora. A u Splitu sam se naslućao i naćitao upravo takvoga humora – neprimjerena, usmjerena na osobu, na slabijega, na onoga koga ta i takva šala boli. Šala se u Splitu često naziva „bazom“, a pod „bazom“ se kadšto krije kombinacija duhovitosti i događaja smišljena i organizirana da bi se šala provela. Uz uvriježenu nepažnju prema osjećajima drugih i tradicionalnu grubost, „baza“ najčešće završi kao ružna podvala koja se prometne u bolno iskustvo nekoga slaba i osjetljiva, koji je zbog tih znaćajki i odabran za predmet takve šale.

Primjer je prića kako su za vrijeme karnevala prijatelji nagovorili svojega kolegu da se maskira u dojenće, pa su ga omotali pelenama i zavojima, posjeli ga u kolica (netko se maskirao u njegovu majku) i dali mu boćicu s dudom. Međutim, u boćicu su stavili laksativ, ćovjek je dobio proljev, a nije se cijeli dan mogao osloboditi iz zavoja i kolica. Šala je navodno izazvala mnogo smijeha i preprićava se od prije II. svjetskoga rata do danas. A kakva je to šala, kakav je to humor? Neka svatko procijeni za sebe, a ja mislim da se samo neosjetljivi i neduhoviti ljudi mogu smijati žrtvi takve šale.

Grubost današnjega humora ilustrira neukusno medijsko ruganje komentarima predsjednice Gradskoga vijeća na događaje oko velikoga snijega koji je pao u veljaći 2012. Odbojnost, neslaganje i mržnja pretvoreni su u humor koji je otišao do rasizma: njezin je „vlaški“ govor oponašan s užitkom, nasladom i prijezirom. No – kakva je razlika između oponašanja vlašćkoga govora jedne gospoće na visokoj funkciji i hukanja crnoputim nogometašima na Poljudu?

Bojim se da bi pregled zavićajne literature na temu lokalno specifićnoga humora oćkrio samo malobrojne kvalitetne tekstove. Ovdje ne ću ulaziti u nabranja primjera niti koncepata lošega humora, od „Duje balavca“, preko „Pometa“, do nekih današnjih knjiga i novinskih kolumna; one koji poznaju, osjećaju i vole književnost pozivam da se prisjete stvarno kvalitetnih djela i stvarno dobrih „baza“, koje bi nasmićale i stranca.

Zauzvrat ću kao meni drag primjer navesti jednu splitsku šalu koja jest na granici neukusa i huljenja, ali toliko je duhovita da joj duhovitost ipak daje pravo javnoga citiranja. Radi se o natpisu na kućnom zidu:

„Hajduk prvi, Ivan Pavao drugi“.

To je napisano u vrijeme kada je Sveti Otac Ivan Pavao II. posjetio Split i kad je taj vrlo katolički grad bio ganut susretom s njim; Sveti je Otac uspoređen s nogometnim klubom, ali šala je toliko dobra, igra riječi toliko harmonična i asocijacija toliko smiješna, da se potire golemi rizik uvrjede i bezobzirnosti u koju se takva „baza“ lako mogla pretvoriti.

Splitska zavičajna literatura treba sadržavati humor, ali on ne smije biti ni slab ni nepriličan. Inače znači smrt i za tu literaturu i za tu kulturu.

Prošlost, sadašnjost i budućnost

Najimpresivniji prikaz staroga Splita našao sam u knjizi „Sjećanja“, memoarima Erazma Handela, koji je služio kao austrougarski namjesnik u Dalmaciji od 1902. do 1905. (Dom i svijet, Zagreb, 2007., str. 74-77). Čitatelja koji stvarno voli Split i koji za Split brine te će stranice potresti jednako kao mene; Handel opisuje tadašnji Split ovako:

„žalosne gospodarske prilike“;
„gladovanje i nedostatak pitke vode“;
„zaduživanje agrara kod lihvara“;
„stambene prilike koje se ne daju opisati“;
„od racionalne obrade tla i razumnog šumskog gospodarstva tek tragovi“;
„gotovo su nepoznati čestito podrumarstvo i priprema ulja u skladu s modernim zahtjevima“;
„čak i morsko ribarstvo, koje je u dalmatinskim vodama davalo bogati prihod, samo je najmanjim dijelom bilo u rukama domaćih ribara“;
„samo slabi začeci industrijskih pogona“;
„obrt sasvim na vrlo niskom stupnju i bez učinkovite organizacije te bez ustanova za obrazovanje vrsnog podmlatka“;
„trgovina se vodi u uskim granicama i na višestruko nerealan način“;
„povlastice, privilegije i izvanredna prava... gotovo su posve onemogućili sređenu, odlučnu upravu“;
„korumpiranost pravosuđa i administracije narasla je do divovskih razmjera“;
„žalosni razvoj javnog duha i političkih tendencija“;
„Dalmacija nije u stanju snositi troškove pučkoga školstva“;
„obje nautičke škole nisu udovoljavale čak ni najskromnijim zahtjevima...“

Pročitao sam mnogo knjiga, a mnogo njih o Splitu i Dalmaciji, no te četiri stranice izazvale su u meni pravi očaj. Nisu me, međutim, potresle strahote koje je Handel opisao, nego sličnost tadašnjih problema današnjima. Pa pitam: „Kakva treba biti naša zavičajna književnost, od danas nadalje?“ Ne vjerujem da bismo trebali slaviti vulgaran govor i šale niti posezati za vrijednostima i idealima rođenima u siromaštvu i neobrazovanosti.